

Válečné hospodářské centrály – instrument státního intervencionismu

Pojem, jeho vymezení a obsah

PETR SEDLÁČEK

Sedláček, Petr: “Kriegswirtschaftszentralen” – an instrument of state interventionism: The term, its definition, and contents

The study deals with the definition of the term “Kriegswirtschaftszentralen” (“War Economic Headquarters”), as organizations active during the First World War in Cisleithania. It notices the usage of the term “centrála” and “ústředna” respectively in Czech, and “die Zentrale” in German in naming a special type of war economic organizations and mentions its characteristics. It studies the usage of this term in daily press and literature of the period. Furthermore, the article analyses the usage of this term in the works of historians while pointing out the inaccurate and equivocal nature of its contemporary use which leads to many errors and misconceptions. In conclusion, the author of this study proposes a more accurate labelling of war economic organizations in Cisleithania, its individual types, and the definition of the term “Kriegswirtschaftszentralen”.

Key Words The First World War; War Economy; State Interventionism; War Economic Headquarters; Austria-Hungary

Contact *Univerzita Karlova v Praze; psedol@seznam.cz*

V posledních desetiletích před první světovou válkou sílily v hospodářství evropských zemí včetně Rakousko-Uherska státně intervencionistické tendence, které představovaly odklon od zásad klasického liberalismu převládajících po značnou část 19. století. To bylo především důsledkem dopadu hospodářské krize roku 1873, která způsobila hlubokou změnu postojů v pohledu na roli státu v ekonomice. Stát reglementoval volnou konkurenci novou legislativou, byly zaváděny instituty sociálního zabezpečení a v zahraničním obchodě se prosazoval celní protekcionismus. Motivací k těmto zásahům byla ztráta důvěry v neregulovaný trh, snaha o dosažení sociálního smíru, ochrana domácích producentů před zahraniční konkurencí jako i usilování o zvrát nepříznivé obchodní bilance. Rozpoutání první světové války přineslo do té doby netušené nároky na zázemí zúčastněných států. Potřeba co nejeftivněji využít vlastní hospodářské kapacity pro válečné potřeby nutila státy k rozsáhlým zásahům do ekonomiky. Státně-intervencionistické tendence tak byly instrumentalizovány ve prospěch válečné ekonomiky, která si v zájmu armády, jejích zbrojních programů a zásobování, jakož i zásobování obyvatelstva v zázemí vyžádala výrazně větší rozsah státních zásahů.¹

¹ JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 26–28, 73–75, 457–458.

V Předlitavsku byla od začátku války přijímána řada opatření, která měla usměrňovat tamní hospodářství pro válečné potřeby a napomáhat překonávání stupňujícího se nedostatku surovin, zboží a potravin. Regulovány byly ceny, domácí i zahraniční obchod, výroba, zpracování a omezována byla rovněž spotřeba. Omezením podléhal též pohyb a rozmístění pracovních sil.² Opatření byla přijímána v jednotlivých odvětvích na základě konkrétních potřeb, měla nesystémovou povahu, a ve všech regulovaných odvětvích nebyl volen stejný postup. Zakládání zvláštních válečných hospodářských organizací bylo dalším z takových opatření. Těmto organizacím bylo zpravidla uděleno privilegované postavení v ekonomice tím, že v jejich prospěch byla stanovena zmiňovaná omezení soukromohospodářského styku. Na procesu vytváření těchto organizací se přitom v zájmu udržení produkce aktivně podíleli přední podnikatelé a bankovní domy. Státními zásahy docházelo k postupné destrukci liberálního podnikatelského prostředí.

Vytvoření systému řízeného hospodářství a zakládání válečných hospodářských organizací v Předlitavsku nebylo důsledkem předem připraveného plánu, ale vyplynulo z aktuálních potřeb situace, ve které se monarchie po vypuknutí války ocitla. Celá tato struktura řízení hospodářství přitom byla vytvářena postupně a v průběhu času se proměňovala, především ve snaze o scelování jednotlivých nesystémových opatření v systém. Navzdory původním záměrům se ale nepodařilo prosadit jednotnou organizaci řízení hospodářství v celém Rakousko-Uhersku, takže byly samostatně zakládány organizace pro každou část monarchie zvlášť, což snižovalo akceschopnost a efektivitu při hospodaření s dostupnými zdroji celého státu. Otázka válečných hospodářských organizací tak představuje jen výřez ze značně komplikované problematiky řízení hospodářství či obecněji řečeno státního intervencionismu v Předlitavsku v období první světové války.

Zkoumání problematiky válečných hospodářských organizací v Předlitavsku je komplikováno význačným používáním pojmu *centrála* v dobovém kontextu, které se přenáší i do historické literatury. Historikové si přitom tuto význačnost velmi často neuvědomují, což v jejich pracích vede k řadě omylů a nepřesností. Cílem této studie bude analýza pojmu *válečná hospodářská centrála* (něm. *die Kriegswirtschaftszentrale*), resp. *hospodářská centrála* (něm. *die Wirtschaftszentrale*), či *centrála* (něm. *die Zentrale*) používaného pro označení válečných hospodářských organizací v období první světové války na území Předlitavska u vybraných relevantních dobových autorů³ jakož i v historiografii, sonda do užívání tohoto pojmu dobovým tiskem a pokus o jeho následné zpřesnění, vymezení a vyjasnění.

Pojem *centrála* v názvech válečných hospodářských organizací

Pojem *centrála* (něm. *die Zentrale*) vystupoval jako součást oficiálního názvu některých válečných hospodářských organizací. Jejich dobový soupis obsahuje celkem 21 organizací, které nesly ve svém názvu pojem *centrála*,⁴ a další tři, u kterých vlastní právní

² Tamtéž, s. 458–459.

³ Zaměřil jsem se na práce dobových autorů, kteří se zabývali problematikou řízeného hospodářství v Předlitavsku v období první světové války.

⁴ Jednalo se o tyto organizace: Baumwollzentrale A.G., Brauerzentrale (jejím předchůdcem byla Gerste- und Malzverteilungszentrale der österreichischen Brauindustrie), Österreichhische Flachszentrale A.G., Leinenzentrale A.G., Hanfzentrale A.G., Futtermittelzentrale (jako předchůdce Futtermittelstelle des Amtes für Volksernährung), Hadernzentrale G.m.b.H., Harzzentrale G.m.b.H., Häute- und Leder-Zentrale A.G., Etappen-Häute-Zentrale G.m.b.H., Kriegsschuhzentrale G.m.b.H. (jako předchůdce Leder- und Schuhbeschaffungs-Gesellschaft

předpis pracoval s legislativní zkratkou obsahující pojem *centrála* pro danou organizaci.⁵ Tento pojem byl použit již v názvu první válečné hospodářské organizace v Rakousku, Centrály pro bavlnu, která byla založena 3. října 1914. Stejným způsobem byly pojmenovávány další nově zakládané organizace soukromoprávní povahy jako např. Centrála pro kovy, Centrála pro vlnu, Centrála pro kůže a usně, Centrála pro olej a tuk. Vlastní obecný pojem *centrála* nebyl přesně definován; byl zvolen a používán, aby se vyjádřila úloha nově zakládaných organizací centralizovat obstarávání surovin pro průmysl a aby byly stejným pojmenováním vymezeny jako jednotný (specifický) typ společnosti.⁶ Označení *die Zentrale* se ale také začalo používat i v názvech některých později vytvářených veřejnoprávních organizací, jako byly např. Futtermittelzentrale (Ústředna pro krmivo), Zuckerzentrale (Cukerní ústředna) či Spirituszentrale (Lihová ústředna), i když jejich právní forma a také úkoly byly odlišné.

Žádný obecný právní předpis, který by stanovil rámcové náležitosti, úkoly a organizaci válečných hospodářských organizací neexistoval. Založení nebo pověření k činnosti každé organizace se tak opíralo o řadu jedinečných právních aktů. I když nebyl pojem *centrála* vyhrazen specifické formě organizace, nejčastěji se mezi nimi vyskytovaly soukromé obchodní společnosti pod státní kontrolou (a.s. či s. r. o.). Právě tyto společnosti přitom dosáhly ze všech válečných hospodářských organizací největšího významu.

Označování těchto organizací v češtině nebylo jednotné. Obchodní společnosti s německým pojmem *die Zentrale* v názvu se do češtiny překládaly jako *ústředny* i jako *centrály*.⁷ Také válečné hospodářské organizace zakládané nařízením, které v jeho německém znění byly pojmenovány pojmem *die Zentrale* a v českém pojmem *ústředny*,⁸ byly tiskem běžně označovány jako *centrály*.⁹

Pojem *centrála* v dobovém tisku

V dobovém německém denním tisku se kromě používání oficiálních názvů běžně pracovalo se zkratkou *centrály* (*die Zentralen*) jako obecným označením pro válečné hospodářské organizace. Tímto pojmem byla bez bližšího vymezení označována skupina účelově vytvořených obchodních společností či organizací provozujících obchody a zásobování, a to

m.b.H.), Vom k.k. Ministerium des Innern legitimierte Kriegskaffeezentrale G.m.b.H., Österreichische Kautschukzentrale A.G., Malzzentrale, Melasse-Zentrale, Metallzentrale A.G., Österreichische Öl- und Fettzentrale A.G., Seidenrohstoff-Zentrale A.G., Spirituszentrale, Wollzentrale A.G., Zuckerzentrale.

⁵ Jednalo se o tyto organizace: Zentralstelle für den Verkehr in ausländischen Zahlungsmitteln (Devisenzentrale), „Colla“ Gesellschaft zum Einkaufe und Verkaufe für die Knochenverarbeitende Industrie m.b.H. (Knochenzentrale), Petroleumverteilungsgesellschaft m.b.H. (Petroleumzentrale). Více viz GOLDSCHMID, Emil: *Die wirtschaftlichen Kriegsorganisationen Österreichs*. Wien 1919.

⁶ RIEDL, Richard: *Die Industrie Österreichs während des Krieges*. Wien 1932, s. 31.

⁷ Např. již první založená Baumwollzentrale byla v českém tisku uvedena jako Bavlnářská ústředna viz *Dělnické listy* (dále DL), 6. října 1914, č. 228, s. 4. Její nástupnická organizace Baumwollzentrale A.G. byla v češtině nazývána Ústředna pro bavlnu (DL, 13. července 1916, č. 158, s. 4), ale také jako bavlněná centrála i bavlněná ústředna (Tamtéž, 17. října 1917, č. 238, s. 4), či bavlnářská centrála (Tamtéž, 11. září 1918, č. 206, s. 2).

⁸ Například české a německé znění Nařízení č. 195 ř. z. ze dne 7. července 1915, kterým se zakládala Cukerní ústředna (Zuckerzentrale), a Nařízení č. 331 ř. z. ze dne 8. listopadu 1915, kterým se zakládala Lihová ústředna (Spirituszentrale).

⁹ Např. DL, 17. ledna 1916, č. 12, s. 4, či tamtéž, 28. srpna 1917, č. 196, s. 6. mluví o lihové centrále; v DL, 29. srpna 1917 (č. 197, s. 4), tamtéž 11. října 1917, č. 233, s. 3, či tamtéž, 29. dubna 1918, č. 96, s. 6 se zase mluví o cukerní centrále.

jak soukromých pod státním dohledem, tak i státních. Například zpráva z 1. ledna 1918¹⁰ uvádí obraty velkých obchody provozujících *centrál*, dále zpráva ze zasedání poslanecké sněmovny z června 1917 zmiňuje *centrály* jako společnosti provozující obchody¹¹ a v řadě dalších zpráv jsou zmiňovány jako podniky v kontextu zásobování.¹² Současně byl pojem *centrály* užíván jako označení všech válečných hospodářských organizací. Tak byla zpráva z 12. září 1917¹³ z jednání Komise pro válečně-hospodářské a výživové otázky, která se zabývala válečnými hospodářskými organizacemi, představena pod titulkem *Činnost válečných hospodářských centrál*, v březnu 1918 vytvořený Hospodářský výbor konsumních společenstev (Konsumgenossenschaftlicher Wirtschaftsausschuß) byl představen jako *centrála*,¹⁴ či zpráva ze zasedání Vídeňské obecní rady z dubna 1918 uvádí, že jeden z řečníků se vyslovil, že *centrál [...] je v současnosti přibližně 70*.¹⁵ Velmi často přitom ale ani z kontextu příspěvku nebylo zřejmé, zda autor používal tohoto výrazu v prvním, nebo druhém smyslu. Tak řada článků z přelomu zimy a jara 1918¹⁶ informujících o protestních shromážděních proti *centrálám* blíže neurčuje, zda se jednalo o protesty pouze proti centrálám-obchodním společnostem, nebo celému systému válečných hospodářských organizací. Slovo *centrála* bylo v dobovém neodborném diskurzu synonymem organizace regulující obchod a spotřebu zboží a stálo v protikladu k *volnému obchodu*, bez ohledu na formu této organizace či její lokální nebo celostátní význam. Používání pojmu *centrála* pro státem vytvářené válečné hospodářské organizace navíc v tisku splývalo se stejným označováním organizací lokálních, regionálních, či soukromých, jako byla například Zemská centrála pro obnovu Haliče¹⁷ či Úřední přebírací místo pro dobytek a maso ve Vídni-St. Marx, působící pouze ve Vídni, krátce nazývané jako Centrála pro maso.¹⁸

Stejným způsobem byly v českém tisku všechny válečné hospodářské organizace souhrnně označovány jako *ústředny* či také jako *centrály*. Oba tyto pojmy se používaly navzájem jako synonyma a nezdá se, aby se vyskytovaly současně i v jednom článku. Tak zprávy o jednání zmiňované Komise pro válečně-hospodářské a výživové otázky, a to jak v *Dělnických listech*, tak i v *Národních listech* používají jak pojmu *centrály*, tak i *ústředny* ve smyslu všech válečných hospodářských organizací.¹⁹ Stejně tak článek z 3. ledna 1918 o zásobování potravinami mluví o všech organizacích zabývajících se touto činností jako o *potravinových ústřednách* či *centrálách*.²⁰ Pojmem *centrály* byly také označovány

¹⁰ *Neue Freie Presse* (dále NFP), 1. Januar 1918, č. 19167, s. 15.

¹¹ Tamtéž, 14. Juni 1917 (Abend), č. 18969, s. 4.

¹² Např. Tamtéž, 15. Januar 1918, č. 19181, s. 9.

¹³ Tamtéž, 12. September 1917, č. 19058, s. 9–12.

¹⁴ Tamtéž, 20. März 1918, č. 19242, s. 9.

¹⁵ Tamtéž, 25. April 1918, č. 19276, s. 7.

¹⁶ Např. Tamtéž, 5. März 1918, Nr. 19227, s. 8, Tamtéž, 9. März 1918, č. 19231, s. 8, Tamtéž, 15. März 1918, č. 19237, s. 11, či Tamtéž, 24. März 1918, č. 19246, s. 13.

¹⁷ Zemská centrála pro obnovu Haliče pracovala od roku 1916. Např. Tamtéž, 30. Mai 1916, č. 18596, s. 8, které uvádí, že zahájí svou činnost 3. června 1916. Vice Tamtéž, 21. Mai 1916, č. 18587, s. 11. Také tamtéž, 20. April 1918, č. 19271, s. 6.

¹⁸ Amtliche Uebernahmestelle für Vieh und Fleisch in Wien-St. Marx působilo od března 1918. Např. Tamtéž, 16. April 1918, č. 19267, s. 8, Tamtéž, 28. März 1918 (Abend), č. 19249, s. 3, Tamtéž, 5. Februar 1918, č. 19199, s. 8.

¹⁹ D1, 12. září 1917, č. 208, s. 2–3; *Národní listy*, 13. září 1917, č. 251, s. 1.

²⁰ D1, 3. ledna 1918, č. 2, s. 3.

v průběhu války vytvořené obchodní společnosti.²¹ Užívání výrazu *centrály* jako zkratky pro všechny válečné hospodářské organizace potvrzuje i v češtině podaný poslanecký návrh datovaný dnem 30. května 1917, který výslovně uvádí, že instituce vytvořené pro šetření surovinami a průmyslovými výrobky, pro jejich rozdělování a ovlivňování tvorby cen pod ochranou a vlivem vlády *jmenují se krátce „Centrálami“*.²²

Preciznější vymezení pojmu *centrála* se objevuje na stránkách dobového tisku v situaci, kdy byla otištěna vyjádření odborníků z oblasti řízení hospodářství. Ve zprávě z jednání parlamentní komise pro otázky válečného hospodářství a výživy ze září 1917 používá generální komisař pro válečné a přechodné hospodářství Richard Riedl ve svém projevu termín *válečné hospodářské organizace* jako shrnující označení, *centrály* chápe jako obchodní společnosti a vedle nich stojící *válečné svazy* či *hospodářské svazy* jako administrativní samosprávné korporace. Vedle toho potravinářský odborník Dr. Löwenfeld-Ruß označoval válečné hospodářské organizace činné v oblasti výživy jako *výživové centrály*.²³ Stejnou terminologii používal Richard Riedl i ve svých vyjádřeních z března²⁴ a dubna 1918.²⁵

Válečné hospodářské centrály v dobové literatuře

Bezprostředně po konci války představil Emil Goldschmid²⁶ ve svém díle *Die wirtschaftlichen Kriegsorganisationen Österreichs*²⁷ abecední strukturovaný soupis válečných hospodářských organizací, seřazených dle odvětví, které byly založeny v průběhu války státem, a těch které byly státem pověřeny výkonem určitých úkolů. Goldschmid do svého soupisu nezařazuje úřady a ryze státní orgány, které vznikly v průběhu války, čisté poradní orgány, hospodářské poradní sbory, válečné organizace sloužící jen soukromým účelům a válečné peněžní ústavy. U každé organizace popisuje její organizační základy, úkoly, orgány, způsob krytí jejích nákladů, způsob výkonu státního dohledu a případně další charakteristiky. Ve své práci se přitom opírá o jednotlivé právní předpisy, na jejichž základě byly tyto organizace zakládány a jimiž byla upravována jejich činnost. V úvodu díla podává stručný výklad okolností a důvodů jejich vzniku a připojuje tři dělení těchto organizací podle hospodářských odvětví, ve kterých byly činné, dále dle formy jejich organizace a nakonec podle jejich činnosti. I když má práce popisný charakter, její výpovědní hodnota spočívá v jedinečném souhrnu všech organizací, nabízeném třídění jejich spleti a v odkazech na související právní normy. Žádný jiný autor podobný soupis válečných hospodářských organizací a jejich kategorizaci nevytvořil. Problémem je, že k navrhovaným tříděním explicitně nepřirazuje jednotlivé organizace. Příslušnost konkrétní organi-

²¹ Tamtéž, 17. ledna 1918, č. 14, s. 3.

²² Návrh poslance Ladislava Čecha a soudruhů na podání a přezkoumání zprávy vlády poslanecké sněmovně o hospodářství válečných centrál ze dne 30. května 1917, Stenographische Protokolle – Abgeordnetenhaus, 2. Sitzung der XXII Session am 5. Juni 1917. Online, cit. 26. 10. 2018 dostupné na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa & datum=0022 & size=63 & page=5698>.

²³ NFP, 12. September 1917, č. 19058, s. 9–12.

²⁴ Tamtéž, 22. März 1918, č. 19244, s. 9.

²⁵ Tamtéž, 13. April 1918, č. 19264, s. 6.

²⁶ Emil Goldschmid je v citovaném díle uváděn jako finanční rada.

²⁷ GOLDSCHMID, Emil: *Die wirtschaftlichen Kriegsorganisationen Österreichs*. Wien 1919. Totožný text se stejným názvem byl také uveřejněn v *Mitteilungen des österreichischen Staatsamtes für Finanzen* XXIV, 1919, s. 95–236.

zace do určité skupiny je tak nutné vyvozovat z popisu jedné každé organizace, což není vždy možné. Je vysoce pravděpodobné, že toto dílo má oficiální původ; níže zmiňovaný Josef Redlich ho nazývá *úřední statistikou*.

Goldschmid vyčíslil celkový počet válečných hospodářských organizací v Předlitavsku na 91. Pojem *centrála*, resp. *válečná hospodářská centrála* blíže upřesňuje ve své kategorizaci válečných hospodářských organizací na základě jejich činnosti do pěti hlavních typů. Jak chápe činnost těchto organizací, přitom přímo nedefinuje, z dalšího ale vyplývá, že se soustředí na funkci těchto organizací, přičemž zohledňuje i jejich formu. Jako první typ vymezuje válečné svazy či hospodářské svazy. Ty byly zakládány nařízením a měly charakter státních kartelů s nuceným členstvím pro jednotlivá odvětví. Sdružovaly všechny podniky zpracovávající stejnou surovinu. Jejich úkolem bylo především přidělování surovin a polotovarů zpracovatelům, dále navrhovaly úřední ceny, vedly statistiky a spolupracovaly na provádění vládních hospodářských opatření. Činnost těchto svazů byla pouze administrativní povahy, neprovozovaly obchody. Goldschmid zde příklady těchto organizací neuvádí, jednalo se ale například o Válečný svaz průmyslu pro oleje a tuky,²⁸ Válečný svaz pro bavlnářský průmysl²⁹ či o Hospodářský svaz výrobců usní.³⁰

Druhým typem válečných hospodářských organizací byly dle Goldschmida komise, které jako státní orgány dohlížely na volný obchod se surovinami přidělenými okruhu své působnosti. Oproti válečným svazům nešlo o organizace s nuceným členstvím. Byly zakládány nařízením. Goldschmid zde jako příklady uvádí Komisi pro staré železo,³¹ Komisi pro starý papír³² a Komisi pro pryskyřici.³³

Jako třetí typ pak vymezuje odborné výbory (hospodářské výbory), které byly zakládány nařízením a zastupovaly zvláštní zájmy určitých odvětví. Jejich úkoly byly převážně konzultativní, vypracovávaly posudky a podávaly návrhy a podílely se na opatřeních válečného a přechodného hospodářství. Ani zde Goldschmid příklady neuvádí, z dalšího je ale zřejmé, že se jednalo například o Odborný výbor obchodníků vínem,³⁴ Hospodářský výbor říční plavby³⁵ či o Odborný výbor obchodníků usněmi.³⁶

Válečné hospodářské centrály (Kriegswirtschaftszentralen) chápe jako čtvrtý z těchto typů. Připisuje jim formu soukromých obchodních společností (akciových společností, nebo společností s ručeným omezeným) pod státní kontrolou. Tyto společnosti obchodovaly na volném trhu s určenými surovinami, přičemž měly monopolistické postavení při nákupu. Jejich činnost a organizace byla vymezena ve společenských smlouvách,

²⁸ Válečný svaz průmyslu pro oleje a tuky (Kriegsverband der Öl- und Fettindustrie) byl založen nařízením č. 94 ř. z. ze dne 8. dubna 1916.

²⁹ Válečný svaz pro bavlnářský průmysl (Kriegsverband der Baumwollindustrie) byl založen nařízením č. 273 ř. z. ze dne 26. srpna 1916.

³⁰ Hospodářský svaz výrobců usní (Wirtschaftsverband der Ledererzeuger) byl založen nařízením č. 100 ř. z. ze dne 9. března 1917.

³¹ Komise pro staré železo (Alteisenkommission) byla založena nařízením č. 9 ř. z. ze dne 5. ledna 1916.

³² Komise pro starý papír (Altpapierkommission) byla založena nařízením č. 215 ř. z. ze dne 10. července 1916.

³³ Komise pro pryskyřici (Harzkommission) byla založena nařízením č. 184 ř. z. ze dne 16. června 1916.

³⁴ Odborný výbor obchodníků vínem (Fachausschuß der Weinhändler) byl založen nařízením č. 431 ř. z. ze dne 1. listopadu 1917.

³⁵ Hospodářský výbor říční plavby (Wirtschaftsausschuß für die Flußschiffahrt) byl založen nařízením č. 101 ř. z. ze dne 18. března 1918.

³⁶ Odborný výbor obchodníků usněmi (Fachausschuß der Lederhändler) byl založen nařízením č. 39 ř. z. ze dne 29. ledna 1918.

stanovách nebo statutech, které podléhaly schválení ministerstva vnitra. Tyto společnosti byly zakládány na základě akciového regulativu,³⁷ či zákona o společnostech s ručeným omezením³⁸ a mohly na rozdíl od ostatních válečných hospodářských organizací vytvářet při své činnosti zisk. Příkladem takových centrál byly Centrála pro bavlnu,³⁹ Centrála pro vlnu,⁴⁰ Centrála pro kovy,⁴¹ Centrála pro kůže a usně⁴² nebo Centrála pro olej a tuk.⁴³

Vedle toho jako zvláštní pátý typ vymezuje *centrály, které byly zřízeny nařízením a měly charakter veřejnoprávních korporací*. Jejich úkolem bylo dle Goldschmida jednotné obhospodařování vymezeného zboží. Měly charakter úředních rozděloven, do jejichž činnosti nespádalo vyrovnávání hodnoty (Wertverrechnung). Nebyly orientovány na zisk a náklady na jejich činnost byly kryty přírážkami k obhospodařovanému zboží. Jako příklady zde Goldschmid uvádí Centrálu pro cukr,⁴⁴ Centrálu pro lín,⁴⁵ Centrálu pro melasu⁴⁶ či Rozdělovací úřadovnu pro sušené čekankové kořeny.⁴⁷

Goldschmid tedy rozlišuje s ohledem na odlišnou organizační podobu i úkoly mezi *válečnými hospodářskými centrály* s charakterem soukromoprávních obchodních společností a *centrály* jako veřejnoprávními korporacemi. Vedle nich stojí ještě *organizace se zvláštní povahou* jako Válečný obilní ústav,⁴⁸ Pícní úřadovna⁴⁹ a Úřadovna pro zeleninu a ovoce.⁵⁰ I když mají dvě z Goldschmidem představených dělení válečných hospodářských organizací (a sice dle organizační formy a dle činnosti) pět kategorií, tyto kategorie nejsou navzájem totožné. Ve zmiňovaném dělení organizací dle činnosti totiž zohledňuje jak jejich organizační formu, tak také jejich úkoly, čímž dospívá k *hlavním typům* válečných hospodářských organizací.

³⁷ Nařízení č. 175 ř. z. ze dne 20. září 1899, jímž vyhlašuje se regulativ pro zřizování a přeměňování akciových společností v oboru průmyslu a obchodu.

³⁸ Zákon č. 58 ř. z. ze dne 6. března 1906, o společnostech s omezeným ručením.

³⁹ Od 3. října 1914 působila Spojená rakouská a uherská centrála pro bavlnu (Vereinigte Österreichische und Ungarische Baumwollzentrale) jako „volné sdružení“ podnikatelů. Pro Předlitavsko byla nahrazena 25. dubna 1917 založenou Centrálou pro bavlnu, a. s. (Baumwollzentrale A. G.).

⁴⁰ Centrála pro vlnu, a. s. (Wollzentrale A. G.) byla založena 2. listopadu 1914.

⁴¹ Centrála pro kovy, a. s. (Metallzentrale A. G.) byla založena 20. listopadu 1914.

⁴² Centrála pro kůže a usně, a. s. (Häute- und Leder-Zentrale A. G.) byla založena 13. února 1915.

⁴³ Rakouská centrála pro olej a tuk, a. s. (Österreichische Öl- und Fettzentrale A.G.) byla založena 31. srpna 1915.

⁴⁴ Cukerní ústředna (Zuckerzentrale) byla založena nařízením č. 195 ř. z. ze dne 7. července 1915.

⁴⁵ Lihová ústředna (Spirituszentrale) byla založena nařízením č. 331 ř. z. ze dne 8. listopadu 1915.

⁴⁶ Činnost Melasové ústředny (Melasse-Zentrale) byla upravovaná individuálně pro jednotlivé výrobní sezony počínaje nařízením č. 282 ř. z. ze dne 24. září 1915.

⁴⁷ Rozdělovací úřadovna pro sušené čekankové kořeny (Verteilungsstelle für gedarrte Zichorienwurzeln) byla založena nařízením č. 376 ř. z. ze dne 30. října 1916.

⁴⁸ Německy Kriegs-Getreide-Verkehrsanstalt, v češtině Válečný obilní ústav. Viz německé a české znění nařízení č. 47 ř. z. ze dne 27. února 1915 o Válečném obilním ústavu. Doboví autoři i tisk často užívali zkrácené označení Kriegsgetreideanstalt, či Getreideanstalt v němčině, v češtině Obilní ústav.

⁴⁹ Pícní úřadovna úřadu pro vyživování obyvatelstva (Futtermittelstelle des Amtes für Volksernährung) byla zřízena nařízením č. 239 ř. z. ze dne 1. července 1918.

⁵⁰ Úřadovna pro zeleninu a ovoce u c. k. úřadu pro vyživování obyvatelstva (Gemüse-Obst-Stelle des k. k. Amtes für Volksernährung) byla zřízena nařízením z č. 229 ř. z. ze dne 21. června 1918.

Problematikou válečných hospodářských organizací se také zabýval Heinrich Wittek⁵¹ ve svém článku *Die kriegswirtschaftlichen Organisationen und Zentralen in Österreich*.⁵² Wittek ve svém příspěvku zmiňuje důvody pro zavádění státní regulace hospodářství a její ideová východiska. Vysvětluje okolnosti vzniku organizací, popisuje předmět jejich činnosti a jejich proměny, jakož i různé další formy státních zásahů do hospodářství. Dále se podrobněji věnuje výkladu činnosti vybraných organizací. V další části svého příspěvku se zabývá výsledky kontroly činnosti válečných hospodářských centrál a organizací parlamentní komisí a jejich rušením v poválečném období. Opírá se přitom o zkušenosti a materiál získaný činností ve Spojené komisi pro kontrolu činnosti válečných hospodářských organizací a centrál a o zprávu vypracovanou touto komisí. Předností Wittekova příspěvku je dynamický výklad problematiky válečných hospodářských organizací, který zasazuje do souvislosti s hospodářským vývojem v daném odvětví v průběhu války. Na druhou stranu nepodává přehled všech válečných hospodářských organizací ani nenabízí jejich ucelené třídění.

Wittek chápe úkoly válečných hospodářských organizací i centrál jako pokus po dobu války a přechodného období státem regulovat důležité funkce národního hospodářství – jako obstarávání, zpracovávání a rozdělování nezbytných potravin a surovin –, a tak je zcela, nebo zčásti odebrat ze sféry soukromého podnikání, které mělo být nahrazeno veřejným obhospodařováním. Ve svém výkladu nabízí dělení zakládáných organizací na *průmyslové surovinové centrály* (stručněji *surovinové centrály*) a na *výživové centrály*. Problematické je, že někdy používá pojmu *centrály* jako synonymum ke všem válečným hospodářským organizacím, resp. jako zkratku pro ně, zatímco jindy jako pojem označující jeden jejich typ. *Průmyslové surovinové centrály* byly dle Witteka zakládány již koncem roku 1914 pro zajištění dovozu nedostatkových surovin. Vznikaly s použitím soukromého kapitálu a Wittek jim připisuje charakteristickou formu tak zvané obecně prospěšné akciové společnosti, u níž byla omezená výše dividendy k výplatě a případné likvidační přebytky měly připadnout vládě. S postupující blokádou od roku 1915 byly pověřeny úkoly racionalizace využití domácích zásob a jejich vyhrazení zejména pro armádní účely. *Výživové centrály* se dle Witteka oproti surovinovým centrálám vyznačovaly značnou rozmanitostí své formy. Tato rozmanitost byla způsobena náhlou potřebou zajistit zásobování obyvatelstva v různých oblastech v nepříznivé situaci hospodářské blokády, poklesu domácí produkce a dopravních těžkostí doprovázených značnými nárůsty cen. Mezi *výživovými centrálami* se tak objevovaly státní ústavy, válečné hospodářské svazy, vlastní centrály a zásobovací úřadovny. Všechny měly společný státní dohled prostřednictvím vládních komisařů, schvalování všech zásadních opatření a rozhodnutí státem a vázanost pokyny a instrukcemi vlády. Zvláštní postavení mezi *výživovými centrálami* připisuje Válečnému obilnímu ústavu a Ústředně pro krmivo. Řada těchto organizací přitom vznikla na základě již existujících organizací podnikatelů. V podrobném výkladu se

⁵¹ Heinrich Wittek (1844–1930) byl rakouský státní úředník a křesťanskosociální politik. V letech 1897–1905 působil jako ministr železnic, krátkodobě na přelomu let 1899–1900 byl pověřeným předsedou vlády Předlitavska, v letech 1907–1911 byl poslancem Říšské rady a mezi lety 1905 a 1918 členem Panské sněmovny. Byl členem, dočasně též předsedou a zpravodajem Spojené parlamentní komise pro kontrolu činnosti válečných hospodářských organizací, která působila od září 1917 do září 1918. Viz Wittek, Heinrich, AEIOU, in: Austria-Forum, das Wissensnetz, https://austria-forum.org/af/AEIOU/Wittek,_Heinrich, 25. März 2016.

⁵² WITTEK, Heinrich: Die kriegswirtschaftlichen Organisationen und Zentralen in Österreich. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 1922, s. 24–90, 226–247, 693–694. Autor také uváděn jako Heinrich von Wittek.

ale Wittek věnuje jen těm organizacím, které měly povahu obchodních společností, nebo státních organizací, a stranou nechává jiné organizační formy, jako byly výbory, komise a svazy. Wittekův článek je obrazem dobového nakládání s pojmem *centrála*, který byl bez bližšího vysvětlení používán v jednom textu ve více významech.

Historiografii při výkladu válečných hospodářských centrál často citované dílo *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*⁵³ Josefa Redlicha⁵⁴ přináší k tématu jen málo nového. Autor ve vztahu ke studované problematice převážně jen cituje pasáže z prací zmiňovaných autorů Goldschmida, Witteka a také dříve publikovaných příspěvků a projevů Richarda Riedla. Cituje také organizační dokumenty některých válečných hospodářských organizací. Redlich válečné hospodářské centrály zmiňuje v souvislosti s výstavbou řízeného hospodářství v Rakousku. Jeho přínosem je představení centrál v souvislosti s dalšími typy státních zásahů do hospodářství, jako byla cenová regulace či vytváření válečných hospodářských svazů a struktury nově vytvářených státních orgánů; všímá si též vlivu vojenských kruhů na regulaci hospodářství jako celku.

Redlich pojem *centrála* používá proměnlivě jednou jako obecné označení pro válečné hospodářské organizace, poté jako pojmenování jednoho jejich typu. Chápe tyto instituce jako nástroj postátnění produkce a regulace spotřeby. Redlich přepisuje Goldschmidovo členění válečných hospodářských organizací, ale nepřesně jej cituje a na rozdíl od Goldschmida používá jako souhrnný název pro všechny válečné hospodářské organizace termín *centrály*. Tento termín ale Goldschmid používal pro specifický typ válečných hospodářských organizací. Způsob užití tohoto pojmu Redlichem tak zamlžuje Goldschmidovo dělení. Neorganicky operuje také s dělením na *výživové* a *surovinové* centrály zřejmě převzatým od Witteka.

Problematikou válečných hospodářských organizací se zabýval také Hans Loewenfeld-Russ⁵⁵ ve své práci *Die Regelung der Volksernährung im Kriege*.⁵⁶ Loewenfeld-Russ jako odborník z praxe činný v Úřadu pro vyživování obyvatelstva⁵⁷ ve své práci přináší podrobný výklad organizace výživového hospodářství v Rakousku v průběhu války. Při výkladu státních zásahů přitom věnuje jednu kapitulu i *centrálám*. S ohledem na zaměření svého

⁵³ REDLICH, Josef: *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*. Wien 1925. Autor také uváděn jako Joseph Redlich.

⁵⁴ Josef Redlich (1869–1936) byl rakouský právník a politik. V roce 1909 se stal řádným profesorem ústavního a správního práva. V letech 1906–1918 byl poslancem moravského zemského sněmu, v letech 1907–1918 poslancem Říšské rady, v roce 1918 se stal posledním ministrem financí Předlitavska. V meziválečném období vyučoval na Harvardově univerzitě v USA a působil jako soudce Mezinárodního soudního dvora v Haagu. V roce 1931 byl ministrem financí Rakouské republiky. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (dále *ÖBL*), 9. Wien 1988, s. 10–11; Redlich, Josef, AEIOU, in: Austria-Forum, das Wissensnetz, https://austria-forum.org/af/AEIOU/Redlich,_Josef, 18. März 2018.

⁵⁵ Hans (též Johann) Loewenfeld-Russ (1873–1940) byl rakouský politik a hospodářský odborník. Od roku 1898 pracoval na rakouském ministerstvu obchodu a poté od roku 1917 v c. k. Úřadu pro vyživování obyvatelstva (k. k. Amt für Volksernährung). V průběhu roku 1918 se stal sekčním šéfem a později státním sekretářem pro výživu obyvatelstva. Prosazoval centralizaci zásobovací politiky. Po válce působil ve vedení v řadě rakouských a mezinárodních společností. *ÖBL*, 5. Wien 1972, s. 291.

⁵⁶ LOEWENFELD-RUSS, Hans: *Die Regelung der Volksernährung im Kriege*. Wien 1926.

⁵⁷ Úřad pro vyživování obyvatelstva (Amt für Volksernährung) byl nařízením č. 383 ř. z. ze dne 13. listopadu 1916 zřízený ústřední úřad za účelem správy *všech záležitostí, jež jsou přímo neb nepřímo spojeny s vyživováním obyvatelstva ve válce*. Úřad podléhal přímo ministerskému předsedovi a měl převzít všechny záležitosti týkající se zásobování potravinami a krmivý, které dříve spadaly pod ministerstva vnitra, obchodu a orby. Působnost úřadu se vztahovala pouze na Rakousko, v Uhrách paralelně působil vlastní úřad. Podrobněji LOEWENFELD-RUSS, H.: *Die Regelung*, s. 290–296.

díla se soustředí na organizace vzniklé v oblasti výživového hospodářství. Autor zde konstatuje, že potřeba těchto organizací byla důsledkem mimořádných válečných poměrů a že nebyly zakládány podle určitého plánu, ale na základě konkrétní potřeby. Zmiňuje přitom rámcové právní předpisy, na základě kterých byly zakládány. Činnost některých válečných hospodářských organizací blíže nastiňuje při výkladu státní regulace jednotlivých odvětví.

Loewenfeld-Russ konstatuje, že pojmem *centrály* byly veřejností označovány všechny válečné hospodářské organizace, které zakládal stát v průběhu války v podobě správních pomocných orgánů či obchodních výkonných orgánů a které byly hlavními nositeli státního obhospodařování. V oblasti výživového hospodářství tak byly podobně válečné hospodářské organizace krátce označovány jako tzv. *výživové centrály* (*Ernährungszentralen*). I když přiznává, že souhrnné pojmenování všech organizací jako *centrály* je nesprávné, sám ho v tomto smyslu používá. Vlastní členění těchto organizací nenabízí, naopak tvrdí, že jejich souhrnné posouzení není možné. Domnívá se, že konkrétní právní forma těchto organizací (jako státní správní ústav, a. s., s. r. o., napojení na již existující kartely či průmyslové svazy) nebyla rozhodující a zdůrazňuje jejich společný obecně-prospěšný základ, státem vymezený rozsah činnosti a jejich postavení jako výkonných orgánů státní správy. Všimá si přitom, že skoro všechny tyto organizace byly odkázány na soukromý kapitál či výběr přírážek, což společně s veřejně-prospěšnými úkoly zastíralo jejich úřední funkce a nepříznivě působilo na jejich činnost.

Problematiky válečných hospodářských organizací se dotýká také Wilhelm Winkler⁵⁸ ve svém díle *Die Einkommensverschiebungen in Österreich während des Weltkrieges*.⁵⁹ Winkler zmiňuje císařské nařízení z 10. října 1914, které zmocnilo vládu k zásahům do hospodářství, a uvádí, že potřeba plánovitě nakládat s nedostatkovým zbožím, ať už pro potřeby armády, nebo obyvatelstva vedla k zakládání řady *centrál*. Konstatuje, že byly zakládány podle německého vzoru a že měly zčásti podobu státních ústavů, zčásti soukromých ústavů stojících pod státním dohledem. Zmiňuje přitom Wíttekovo členění na *surovinové* a *výživové* centrály. Zvláštní význam připisuje Centrále pro devizy. Jako zastřešující pojem pro všechny formy organizací používá spojení *válečné hospodářské organizace*, přináší výčet jejich nejdůležitějších zástupců a stručný popis jejich úkolů. Využívá přitom citovaná díla Goldschmida, Wítteka a Loewenfeld-Russe, a ke studované problematice tak nepřináší nic nového.

Rakouský úředník a politik Richard Riedl⁶⁰ se otázkou válečných hospodářských organizací a centrál zejména v průmyslových odvětvích zabýval ve svém díle *Die Industrie Österreichs während des Krieges*.⁶¹ Riedl jako pracovník ministerstva obchodu a později

⁵⁸ Wilhelm Winkler (1884–1984) byl rakouský statistik. V meziválečném období pracoval v rakouském Spolkovém úřadu pro statistiku. V roce 1929 byl jmenován profesorem. Byl zakladatelem Rakouské statistické společnosti a jejím dlouholetým předsedou. Viz Winkler, Wilhelm, AEIOU, in: Austria-Forum, das Wissensnetz, https://austria-forum.org/af/AEIOU/Winkler,_Wilhelm, 25. März 2016.

⁵⁹ WINKLER, Wilhelm: *Die Einkommensverschiebungen in Österreich während des Weltkrieges*. Wien 1930.

⁶⁰ Richard Riedl (1865–1944) byl rakouský národohospodář. Od roku 1909 působil jako sekční šéf na ministerstvu obchodu, dle citovaných prací Wítteka a Redlicha byl tvůrcem rakouského systému válečných hospodářských organizací. V roce 1917 byl jmenován do nově vytvořené funkce generálního komisaře pro válečné a přechodné hospodářství, který měl koordinovat činnost jednotlivých válečných hospodářských organizací podřízených ministerstvu obchodu. V meziválečném období působil jako diplomat rakouské republiky, byl zastáncem ekonomické integrace střední Evropy. ÖBL, 9. Wien 1988, s. 143–144.

⁶¹ RIEDL, Richard: *Die Industrie Österreichs während des Krieges*. Wien 1932.

generální komisař pro válečné a přechodné hospodářství⁶² stál na počátku války u zrodu válečných hospodářských organizací v Rakousku, a jeho dílo má tak zvláštní význam jako práce zasvěceného insidera. Riedl vykládá důvody zavedení organizovaného získávání surovin v Rakousku, zmiňuje smlouvu ze září 1914 s Německem, která uvolnila vzájemný obchod a byla východiskem pro zakládání válečných hospodářských organizací. Vysvětluje zakládání válečných hospodářských centrál a výstavbu systému válečného hospodářství. Popisuje činnost a úkoly centrál, přičemž si všímá důvodů vládou zvoleného postupu. Zabývá se také snahami o koordinaci státních zásahů do jednotlivých odvětví a popisuje rozvoj *samosprávných korporací* – válečných hospodářských svazů v průběhu války v jednotlivých odvětvích.

Riedl ve svém výkladu považuje *centrály* za obchodní společnosti, které byly zakládány za využití soukromého kapitálu a vytvořila se pro ně charakteristická forma obecně prospěšné akciové společnosti, a řadí k nim i ty, které měly podobu společnosti s ručeným omezeným. Dále uvádí, že *centrály* byly pod státní kontrolou, výše jejich zisku byla omezena a případný likvidační přebytek byl vyhrazen státní správě pro veřejně prospěšné účely. Jejich původ spatřuje v obchodně politické sekci ministerstva obchodu, která byla pověřena obstaráváním v Rakousku nedostatkových surovin. Oproti tomu odlišuje postup průmyslové sekce, která obhospodařovala tuzemské suroviny a která postupovala odlišně s využitím zákona o válečných úkonech a *centrály* nezakládala. Nabízí přitom jejich výčet. Oproti takto chápané *centrále* vymezuje organizace zakládané v oblasti potravinářského průmyslu také nazývané *centrály* (Riedl v této souvislosti dává pojem *centrály* do uvozovek). Uvádí, že v tomto případě se jedná o zavádějící pojmenování, protože jejich úkolem nebyla převážně obchodní činnost, ale především činnost správní. *Centrály* také vymezuje vůči *Válečným svazům* či *Hospodářským svazům*, které chápe jako veřejnoprávní korporace na samosprávné bázi s nuceným členstvím všech podniků zabývajících se zpracováváním určité suroviny či výrobou určitého zboží. Za jejich úkoly označuje poradenství ústředním orgánům, podávání návrhů na opatření (na přidělování surovin a stanovování cen), spolupráci při jejich provádění či jejich výkon v přenesené působnosti. Ve svém textu přitom důsledně rozlišuje mezi *válečnými hospodářskými organizacemi*, které chápe jako zastřešující pojem, *centrálami*, které považuje za obchodní společnosti pod státní kontrolou, a *válečnými svazy*, kterým připisuje postavení samosprávných orgánů průmyslových odvětví (Selbstverwaltungskörper der Industrie) působících pod státním vedením a dohledem.

Válečné hospodářské centrály v historiografii

Přehledová práce kolektivu autorů *Přehled československých dějin*⁶³ považuje *válečné ústředny* a *válečné průmyslové svazy* za výkonné orgány řízeného kapitalistického hospodářství, které byly svou ekonomickou podstatou monopolistickými kartely. Jejich vznik připisuje tlaku velkoburžoazie a armády na vládu. Autoři dále konstatují, že *ústředny* byly nadány značnou nařizovací i kontrolní pravomocí a právem iniciativních návrhů vládě.

⁶² Generální komisiariat válečného a přechodného hospodářství (Generalkommissariat für Kriegs- und Übergangswirtschaft) bylo zvláštní oddělení ministerstva obchodu, které bylo pověřeno prováděním všech správních úkolů, jejichž předmětem jest upravovat i podporovat hospodářskou činnost ve válce a převáděti ji v mírové hospodářství, pokud spadaly do kompetence ministerstva obchodu. V jeho čele stál generální komisař. Založen byl na základě Nařízení č. 137 ř. z. ze dne 30. března 1917. Podrobněji RIEDL, R.: Die Industrie, s. 59.

⁶³ Kol. aut.: *Přehled československých dějin*, II/2. Praha 1960.

Dále jsou vymezeny úkoly *ústředen* – monopolní nákup a distribuce surovin, zahraniční obchod a distribuce zemědělských produktů a výrobků. *Válečné průmyslové svazy* definují autoři jako nucené kartelové organizace pro své odvětví vybavené určitými pravomocemi, které využívaly pro racionalizaci výroby a dále monopolní hospodaření se surovinami a řízení cenové politiky vlády. Podle autorů si založením těchto institucí měl rakouský finanční kapitál zajistit rozhodující vliv na zásobovací, distribuční a cenovou politiku státu. Autoři také jmenují několik předních *ústředen* a *svazů*. Blíže uvádí, že Obilní ústav, který nesprávně nazývají akciovou společností, a Ústředna pro výkup dobytka byly ovládnuty rakouskými velkoagrárníky a velkoobchodem a že pobočky Obilního ústavu v českých zemích organizovaly výkup plodin prostřednictvím agrárních centrál hospodářských družstev. Publikace si všímá některých aspektů válečných hospodářských organizací, které by mohly být dále zkoumány, jako otázky vlivových skupin ovládajících centrály či například účast těchto organizací na *rabování českých zemí* na konci války. Autoři rozlišují mezi *válečnými ústřednami* a *válečnými průmyslovými svazy*, což poukazuje na skutečnost, že chápali *válečné ústředny* jako jeden z typů válečných hospodářských organizací.

Monografie *Dějiny Baťova koncernu (1894–1945)*⁶⁴ od Bohumila Lehára zřejmě vypovídá na příkladu Baťova podniku o vlivu válečných hospodářských organizací na podnikatelské aktivity v kožedělném průmyslu. Zmiňuje Centrálu pro kůže a usně (Häute- und Lederzentrale A.G.), kterou považuje za monopolistický kartel. Systematizací, ani celkovým pohledem na válečné hospodářské organizace se práce nezabývá.

První část z řady *Řízené hospodářství v Československu do r. 1939* s názvem *Počátky řízeného hospodářství do r. 1918*⁶⁵ od Vladimíra Klimeckého nabízí stručný přehled státních intervencí do rakouského hospodářství v průběhu první světové války. Práce přináší pouze výčet *ústředen* a jiných válečných hospodářských organizací a stručný popis jejich úkolů, který doprovází odkazy na příslušné právní normy. V případě zemědělské výroby a potravinářství chápe autor *ústředny* jako obecný pojem označující zvláštní řídicí orgány s různou právní formou. *Ústředny* působící v průmyslových odvětvích autor naproti tomu chápe jako *zvláštní organizace zřízené k obchodnímu provádění akcí řízeného hospodářství*, které stály vedle válečných svazů či jiných organizací pověřených vlastním řízením daného odvětví.

Svazek *Hospodářský vývoj z rozsáhlé ediční řady Die Habsburgermonarchie 1848–1918*⁶⁶ pojednává o hospodářských centrálách jen zcela okrajově. Zmiňuje, že byly zakládány podle německého vzoru, a jmenuje několik příkladů. Dále konstatuje, že za rozdělením jejich působnosti mezi rakouskou a uherskou část monarchie stály snahy uherské reprezentace o větší samostatnost, zřetelné v období první světové války i v jiných oblastech života monarchie. Autor se nechává zmást víceznačností pojmu *centrála*, když jej nejprve používá jako označení pro všechny válečné hospodářské organizace, které nijak nediferencuje a vyčísluje jejich celkový počet na více než 90. Následně ale představuje válečné hospodářské svazy způsobem, který budí dojem, že je staví mimo již zmiňované organizace jako zvláštní skupinu.

⁶⁴ LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu (1894–1945)*. Praha 1960.

⁶⁵ KLIMECKÝ, Vladimír: *Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, 1: Počátky řízeného hospodářství před rokem 1918*. Praha 1968.

⁶⁶ MATIS, Herbert: Leitlinien der Österreichischen Wirtschaftspolitik. In: BRUSATTI, Alois (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, I: Die Wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973.

Robert J. Wegs se ve své práci *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918*⁶⁷ problematikou válečných hospodářských centrál zabývá v souvislosti s mobilizací rakouského průmyslu za války. Konstatuje, že v Rakousku byly zakládány na německý popud a dle německého vzoru po uzavření zářijové smlouvy roku 1914, všímá si jejich zakládání ve formě soukromých společností a proměny jejich účelu z dovozu nedostatkových surovin na regulaci hospodaření s určitým zbožím. Nedostatky centrál spatřuje nikoliv v jejich vnitřní organizaci, ale v jejich opožděném zakládání a nedostatečných oprávněních. Práce se navzdory svému názvu zabývá pouze průmyslovou výrobou, zatímco zemědělství nechává stranou. Wegs chápe *válečné centrály* jako jedny ze služeben či úřadů (Dienststellen), které byly zakládány obchodně-politickou sekcí ministerstva obchodu. Centrály byly dle autora nejpoužívanější formou mobilizačních organizací, využívaných jak civilních, vládou, tak i armádou. *Centrály* se dle Wegse osvědčily jako páteř civilní vládou vytvářených válečných organizací. Dále je popisuje jako převážně soukromé společnosti s ručeným omezením, jejichž kapitál pocházel z příslušných odvětví. Původně byly určeny pro obstarávání zahraničního zboží, ale jejich oprávnění se rozšířily na úplnou kontrolu určitého typu zboží. Povolovaly také export zboží. Připouští, že mezi centrálami existovaly značné rozdíly, přičemž některé se zabývaly jak obstaráváním, tak i rozdělováním zboží, zatímco jiné jen obstaráváním. Autor ale neposkytuje žádné třídění válečných hospodářských organizací a nepřináší ani souhrnný přehled válečných hospodářských centrál.

Publikace *První světová válka* Zdeňka Jindry se ve vztahu k válečným hospodářským centrálám omezuje na pouhou citaci poslanecké interpelace z roku 1917 na nedostatky v činnosti ústředen.⁶⁸ Stranou zájmu ponechává problematiku válečných hospodářských centrál také dílo Ernsta Bruckmüllera *Sozialgeschichte Österreichs*.⁶⁹

Díl s názvem *Hospodářství a politika* od Romana Sandgrubera z ediční řady *Österreichische Geschichte*⁷⁰ se válečnými hospodářskými organizacemi zabývá opět jen zběžně. Zmiňuje, že obhospodařování surovin bylo v Rakousku zavedeno dle německého vzoru a že pro strategické suroviny byly od počátku války zakládány *centrály*, které měly zajistit jednotně řízené obhospodařování od suroviny až k hotovému výrobku v zájmu zajištění potřeb armády i civilního obyvatelstva. Zmiňuje také válečné hospodářské svazy, které působily jako samosprávné instituce s povinným členstvím. Ani tato publikace přehledně nevymezuje pojem válečná hospodářská centrála. Autor bez vysvětlení používá pojem *centrála* (*die Zentrale*) ve více významech (jako označení všech válečných hospodářských organizací a jako jedné jejich skupiny), což nahrává nepřesným interpretacím.

Přehledová práce *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*⁷¹ s ohledem na své všeobecné zaměření jen opakuje o válečných hospodářských organizacích v Rakousko-Uhersku známé skutečnosti. *Centrály* chápe jako soukromé akciové společnosti, jejichž prostřednictvím kontrolovalo ministerstvo obchodu civilní průmysl. Vedle nich si všímá působení válečných svazů s veřejnoprávním charakterem od roku 1916.

⁶⁷ WEGS, Robert J.: *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918*. Deutsche Bearbeitung von Heinrich Mejzlik. Wien 1979.

⁶⁸ JINDRA, Zdeněk: *První světová válka*. Praha 1985.

⁶⁹ BRUCKMÜLLER, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien 1985.

⁷⁰ SANDGRUBER, Roman: *Österreichische Geschichte, Ökonomie und Politik : Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien 1995.

⁷¹ HIRSCHFELD, Gerhard – KRUMEICH, Gerd – RENZ, Irina (Hg.): *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn 2004.

Vysokoškolská učebnice *Dějiny hospodářství českých zemí*⁷² editorů Zdeňka Jindry a Ivana Jakubce věnuje problematice válečných hospodářských organizací krátký oddíl, z uváděných historických prací se ale tímto tématem zabírá nejvíce. Autor příslušné kapitoly Zdeněk Jindra zde tvrdí, že válečné hospodářské instituce byly v Rakousku zakládány na německý popud na základě zářijové smlouvy z roku 1914, konstatuje spletitost jejich systému a nabízí jejich dělení. Dále vymezuje přední místo *válečných hospodářských centrál* v rámci systému řízeného hospodářství v Předlitavsku a všímá si odlišností od německého vzoru. Nastihuje proměnu účelu jejich činnosti z přijímání a rozdělování surovin na počátku války na racionalizaci hospodaření s nedostatkovými surovinami po propuknutí války s Itálií a vyhlášení námořní blokády. Uvádí také, že centrály byly zakládány zvláště pro rakouskou a uherskou část monarchie a všímá si i problémů, které jejich činnost provázely. Nedostatkem práce je chybějící poznámkový aparát s odkazy na zdroje těchto informací. Reedice této práce od stejných autorů pod názvem *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*⁷³ opakuje shora zmíněné. Na rozdíl od řady jiných autorů přichází Zdeněk Jindra s vhodným souhrnným označením pro všechny válečné hospodářské organizace v Rakousku (*válečné hospodářské instituce*), čímž předchází následným omylům. Také jako jeden z mála přináší jejich systematizaci, když přebírá jejich dělení na pět typů dle Goldschmida, bohužel nevíme, zda přímo, či zprostředkovaně přes Redlicha. Dopouští se zde ale jisté nepřesnosti, když obě Goldschmidova dělení (dle formy a dle činnosti) mechanicky slučuje v jedno. *Válečné hospodářské centrály* autor tedy chápe jako jeden typ válečných hospodářských institucí, které měly privátní, či státní povahu. Autor není konzistentní při stanovení jejich počtu – nejprve uvádí 24 (21 soukromých a tři státní), aby následně konstatoval, že celkem vzniklo asi 60 takových organizací. S počtem asi 60 organizací pracoval Wittek, ale ve vztahu ke všem válečným hospodářským organizacím, ne jen jednoho jejich typu. S ohledem na výše uvedené se proto nabízí, že autor pro svůj příspěvek jen přebíral poznatky od dobových autorů a seřadil je za sebe bez hlubší kritiky.

Jen krátkou zmínku o státně monopolistické povaze zásahů do zemědělství v období první světové války a vyjmenování nejdůležitějších *válečných ústředen* v oblasti zemědělství obsahuje práce *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*⁷⁴ autorů Magdaleny Beranové a Antonína Kubačáka. Autoři ale tento pojem nijak blíže neupřesňují.

Přehledová práce *Velké dějiny zemí Koruny české*⁷⁵ ve svém svazku XII.b věnuje tématu válečných hospodářských organizací jeden odstavec. Souhrnně je nazývá *válečné hospodářské ústředny* a konstatuje, že jejich prostřednictvím připadla státu kontrolní role v ekonomice. Autoři se zde ale dopouštějí řady nepřesností, nekriticky přebírají Redlichův a Winklerův text a v důsledku toho zaměňují všechny válečné hospodářské organizace s jedním jejich typem – centrály ve formě obchodních společností. V důsledku toho další typy válečných hospodářských organizací jako byly válečné svazy, komise a výbory,

⁷² JINDRA, Zdeněk: České země v rakousko-uherském válečném hospodářství 1914–1918. In: JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan (eds.): *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006.

⁷³ TÝŽ: České země v rakousko-uherském válečném hospodářství 1914–1918. In: JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan, a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015.

⁷⁴ BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha 2010.

⁷⁵ BOROVIČKA, Michael a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek XII.b, 1890–1918. Praha – Litomyšl 2013.

nesprávně vyčleňují mimo představených více než devadesát válečných hospodářských ústředen. Práce pojem válečné hospodářské centrály nijak neobjasňuje.

Monografie *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*⁷⁶ od Ivana Šedivého prostřednictvím Redlicha přebírá dělení válečných hospodářských organizací do pěti typů dle Goldschmida. Bohužel se nechává zmást Redlichovou terminologií a v důsledku toho nepřesně připisuje počet všech válečných hospodářských organizací pouze jednomu typu, válečným hospodářským centrálám ve formě obchodních společností. Při výkladu zásobování obyvatelstva v zázemí zmiňuje válečné hospodářské organizace odpovědné za zásobování obyvatelstva potravinami, jejich úkoly a problémy, se kterými se musely potýkat. Ani tato publikace nepřináší vlastní definici *centrál*.

Podrobněji se otázkou válečných hospodářských organizací nezabývá ani zatím poslední svazek z již zmiňované ediční řady *Die Habsburgermonarchie*,⁷⁷ který se zaměřuje na období první světové války. Okrajově se o válečných hospodářských organizacích zmiňuje příspěvek Tamary Scheer, který se zabývá otázkou postavení dělnictva v průběhu první světové války. Zmiňuje, že v systému centrál (*Zentralen-System*) se projevila hospodářská svoboda ponechaná v hospodářském životě v první polovině války, když získávání zboží bylo ze státního pověření přenecháno soukromým podnikům. Dále konstatuje představbu centrál na *svazy*, což mělo způsobit proměnu vztahu státu a hospodářství. Práce s pojmem *centrály* pracuje nekonzistentně, když jím jednou označuje zřejmě všechny válečné hospodářské organizace a následně jeden jejich typ, který staví do protikladu ke *svazům*.

Závěr

Pojem *centrála* byl ve vztahu k válečným hospodářským organizacím dobově používán ve třech významových rovinách. Zaprvé byl součástí oficiálního názvu některých organizací (Centrála pro bavlnu, Centrála pro kovy atd.), zadruhé sloužil jako laická zkratka ať již pro některou konkrétní organizaci (Válečný obilní ústav – Obilní centrála, Kriegs-Getreide-Verkehrsanstalt – Getreidezentrale; Gemüse-Obst-Stelle des k. k. Amtes für Volksernährung – Gemüse- und Obstzentrale, Úřadovna pro zeleninu a ovoce u c. k. úřadu pro vyživování obyvatelstva – Zeleninová a ovocná centrála), či jako zkrácené pojmenování pro všechny válečné hospodářské organizace (die Zentralen, resp. centrály, či ústředny), a zatřetí jako název typu válečných hospodářských organizací při pokusu o jejich utřídění na základě funkce a formy, jako byly Goldschmidovy *válečné hospodářské centrály* či *centrály zakládané nařízením*, nebo *surovinové centrály* a *výživové centrály* dle Wítteka. Jen menšina (21, resp. 24 z Goldschmidem celkem zmiňovaných 91) válečných hospodářských organizací, které byly laicky označovány jako centrály, skutečně nesla ve svém oficiálním názvu pojem *centrála*.

První zakládané válečné hospodářské organizace byly obchodní společnosti, které měly obstarávat centrální nákup a distribuci vymezeného zboží a nesly ve svém názvu pojem *centrála*. I proto se zřejmě v dobovém úzu rozšířilo laické pojmenování *centrála* jako souhrnné a stručné označení pro všechny v průběhu války zakládané válečné hospo-

⁷⁶ ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka*. Praha 2014.

⁷⁷ SCHEER, Tamara: Die Kriegswirtschaft am Übergang von der liberal-privaten zur staatlich-regulierten Arbeitswelt. In: RUMPLER, Helmut (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, XI: *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Wien 2016.

dářské organizace. Postupně ale bylo vytvořeno několik typů těchto organizací s odlišnou formou a vybavených odlišnými kompetencemi. Proto je užívání pojmu *centrála* jako souhrnného označení pro všechny válečné hospodářské organizace v historiografii nepřesné a zavádějící. Stejným názvem byla totiž označována jedna skupina těchto válečných hospodářských organizací, což při nedostatečně podrobné znalosti problematiky vede k řadě omylů a nepřesností při výkladu.

V dobovém tisku se s pojmem *centrála* pracovalo nekonzistentně. Byl používán proměnlivě ve více významech bez náležitého vysvětlení kontextu svého konkrétního užití. Označoval přitom jak skupinu válečných hospodářských organizací soukromých i státních, tak všechny válečné hospodářské organizace. Kromě toho bývaly tímto pojmem označovány i organizace jen regionálního, či lokálního charakteru. V německojazyčném tisku se používal výraz *die Zentralen*, v českojazyčném se střídavě užívalo označení *centrály* a *ústředny*.

V meziválečném období bylo vydáno několik prací, které se dotýkaly či přímo zabývaly otázkou válečných hospodářských organizací v Předlitavsku. Někteří autoři jako Josef Redlich a Heinrich Wittek používali výraz „centrála“ proměnlivě, a to jak pro označení všech válečných hospodářských organizací, tak také pro označení jednoho jejich typu. Jen odborníci z praxe systému rakouského řízeného hospodářství dokázali komplikovanou problematiku lépe pojmově uchopit. Systematizaci všech válečných hospodářských organizací, která zřejmě vycházela z úřední praxe, jejich utřídění do několika hlavních typů a jejich vhodné pojmenování nabídl Emil Goldschmid. I když ale neprovedl přiřazení jednotlivých organizací do jím vymezených skupin, je možné jeho dílo považovat za východisko dalšího výzkumu. Přitom je ale třeba mít na paměti, že Goldschmidovo dílo bylo vydáno až po skončení války, a odráží tak stav v její vrcholné fázi a na jejím konci. Jednotlivé typy válečných hospodářských organizací byly totiž vytvářeny postupně, podle aktuální potřeby, a také jejich úkoly se v průběhu války vyvíjely. Richard Riedl ve své práci používá stejnou terminologii jako Goldschmid, čímž předchází možným nedorozuměním. Zřetelně tak vyčleňuje *válečné hospodářské centrály* a *válečné svazy* jako specifické typy válečných hospodářských organizací. Hans Loewenfeld-Russ správně postřehl laické používání pojmu *centrály* jako shrnujícího označení pro všechny válečné hospodářské organizace.

Historiografie se problematikou válečných hospodářských organizací v Předlitavsku v období první světové války dosud zabývala jen zcela okrajově, a to většinou v rámci obecného výkladu vývoje hospodářství. Žádná ze zmiňovaných prací nenabízí vlastní ucelený pohled na problematiku válečných hospodářských organizací. Historikové nenabízejí studie činnosti jednotlivých organizací, omezují se jen na povšechný popis jejich charakteristických znaků. Přitom často jen opakují poznatky uváděné některým z dobových autorů, aniž se seznámili s jejich větším počtem, nebo provedli vlastní výzkum pramenů. Českojazyčná a německojazyčná literatura se přitom v přístupu k této problematice zásadně neliší. Syntetizující práce vykazují stejnou tendenci k stereotypizaci výkladu. Historikové často používají pojmu *centrály* nebo *ústředny* bez jeho bližšího vysvětlení či vědomí jeho víceznačnosti, což vede k záměnám všech válečných hospodářských organizací za jeden jejich typ (válečné hospodářské centrály s povahou soukromých obchodních společností) či opačně. To je důsledkem nekritického přebírání poznatků od dobových autorů, kteří sami používali pojem *centrála* ve více významech, nesprávnou interpretací dobových prací či prepisováním nesprávných interpretací jiných historiků. Někteří autoři sice správně postřehlili povahu válečných hospodářských centrál, ale již nebyli

schopni je vysvětlit v kontextu různých forem válečných hospodářských organizací, či nesprávně představovali charakteristiky vlastní pouze tomuto typu jako náležející všem válečným hospodářským organizacím zřízeným v Rakousku v průběhu první světové války. Preciznějším vymezením pojmu *válečná hospodářská centrála* a jeho představením v rámci různých typů válečných hospodářských organizací se literatura nezabývala.

Souhrnné označování všech válečných hospodářských organizací v Rakousku v období první světové války jako *centrály* považují s ohledem na rozmanitost jejich forem a úkolů, a především pak na podobnost tohoto pojmenování se jménem jednoho jejich konkrétního typu za nepřesné a zavádějící. Jako souhrnné pojmenování pro všechny organizace doporučují používat sousloví *válečné hospodářské organizace*, které užívali přední odborníci rakouského řízeného hospodářství – Emil Goldschmid a Richard Riedl.

Pojmenování *válečné hospodářské centrály* pak doporučuji vyhradit pro jeden typ těchto *válečných hospodářských organizací* v duchu Goldschmidova členění, které se vyznačovaly povahou soukromoprávních společností pod státní kontrolou a obchodní činností jako svou hlavní funkcí. Současně se ale od takto vymezených *válečných hospodářských centrály* lišily *centrály* zakládané nařízením a s charakterem veřejnoprávních korporací, které Goldschmid vyčlenil jako samostatný typ válečných hospodářských organizací. Těmto organizacím kromě obchodní činnosti náležely také správní úkoly, které byly u některých jejich dominantním, či dokonce jediným předmětem činností. Za *válečné hospodářské organizace sui generis* lze s ohledem na jejich charakter a širší úkolů považovat Válečný obilní ústav, Pícní úřadovnu a Úřadovnu pro ovoce a zeleninu. Tyto organizace měly na rozdíl od ostatních válečných hospodářských organizací i centrály charakter účelově vytvořených státních orgánů pověřených jak správními, tak i obchodními úkoly. Jako zvláštní skupinu je vyčlenil Emil Goldschmid a zvláštního postavení těchto organizací si byl vědom Heinrich Wittek, který je nazýval *státními ústavami*, a Richard Riedl. Válečný obilní ústav měl povahu výkonného orgánu vlády a Pícní úřadovna a Úřadovna pro zeleninu a ovoce byly částí své organizace správním orgánem státu. Vedle nich existovaly další formy válečných hospodářských organizací, jako byly válečné svazy,⁷⁸ komise, a výbory.

Dělení válečných hospodářských organizací na *průmyslové surovinové centrály* či *surovinové centrály* a *výživové centrály* používané Heinrichem Wittekem a některými dalšími dobovými autory nezahrnovalo všechny organizace, a nebylo tak členěním vyčerpávajícím. Spojení *surovinové centrály* označovalo totiž pouze obchodní společnosti podřízené ministerstvu obchodu, které obstarávaly suroviny pro průmysl, jako byla bavlna, vlna, kovy, kůže, tuky a další. Spojení *výživové centrály* se používalo pro označení všech válečných hospodářských organizací bez ohledu na jejich formu, které působily v oblasti potravinářské výroby a zpracování zemědělských produktů a později podléhaly Úřadu pro vyživování obyvatelstva. Charakteristika těchto skupin se přitom do značné míry překrývá s Goldschmidovým dělením válečných hospodářských organizací na válečné hospodářské centrály (4. typ) a centrály založené na základě nařízení (5. typ), k nimž Wittek přidává i organizace Goldschmidem vyčleněné jako *sui generis*. Toto členění poskytuje jen hrubou orientaci mezi válečnými hospodářskými organizacemi a současně svádí k nediferencujícímu pohledu na tyto organizace.

⁷⁸ Válečné hospodářské svazy byly zakládány od roku 1916, a následně tak zpravidla vedle sebe existoval válečný svaz a centrála pro obhospodařování jedné suroviny. Taková dělba úkolů mezi jednotlivé typy válečných hospodářských organizací byla přitom typická pro obhospodařování průmyslových surovin. V oblasti výživového hospodářství zůstaly úkoly nadále sloučeny pod jednou organizací.

I když byly válečné hospodářské organizace v období první světové války v Předlitavsku zakládány za stejným účelem usměrňování hospodářství, nepředstavovaly žádnou homogenní skupinu. Naopak se vyznačovaly značnou složitostí a rozmanitostí svých forem, úkolů a funkcí, které se navíc měnily i v čase. Proto je při studiu válečných hospodářských organizací vhodné používat takových pojmů, které v tomto kontextu nebudou působit zkreslujícím způsobem, ale budou schopny je jasně a jednoznačně pojmenovat.

Summary

Kriegswirtschaftszentralen – an instrument of state interventionism: The term, its definition, and contents

The Outbreak of the First World War brought immense and unknown demands on the rear of the belligerent nations. The need to use their own economic capacities to the maximum extent forced the warring countries to make far-reaching interventions into their economy. In order to direct the national economy to suit the wartime needs and to help to overcome escalating shortages of resources, goods and food, many measures had to be taken in Cisleithania. One of such measures was the establishment of special war economic organizations. These organizations were usually granted a privileged status in the economy. However, the study of the issue of war economic organizations in Austrian part of the Austro-Hungarian Empire is complicated by equivocal use of the term “Zentrale” in German, “Centrála” or “Ústředna” in Czech respectively in the period. Moreover, many historians often fail to realize this equivocality, which in turn leads to many errors and misconceptions in their works.

When referring to Austrian war economic organizations, the term “Zentrale”, “Centrála”, or “Ústředna” was used with several meanings in the period. Firstly, it was a part of the official name of certain organizations. Secondly, it was used as a popular abbreviation either of the name of a particular organization, or of all war economic organizations as a whole, and thirdly, it was used as a name of a type of these organizations characterized by its particular function and form.

First established war economic organizations were business organizations named “Zentralen”. The task of these organisations was to carry out the central acquisition and distribution of goods. This was probably the reason why in common use the term “Zentralen” came to stand for all of these organizations. Yet, during the war several types of war economic organizations such as war unions, committees and boards which distinguished themselves by particular form and competences were created. Therefore the usage of the term “Zentrale” as a summary term for all war economic organizations is rather unsuitable.

The term “Zentralen” was used in daily press of the period and by some authors in an inconsistent way. Yet the experts of the era such as Emil Goldschmid or Richard Riedl were able to present more thorough terminology, clearly distinguishing Kriegswirtschaftszentralen (War Economic Headquarters) as one of the types of war economic organizations. Historiography has so far paid only little attention to this issue. Moreover, a precise definition of the term Kriegswirtschaftszentralen was not presented.

Therefore with regard to the work of the above mentioned experts, I recommend using the term “war economic organizations” as a summarizing term for all the organizations, while the term Kriegswirtschaftszentralen is to be reserved for one particular type characterized as private companies under state control whose main function were business operations.